

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ, СПЕЦІАЛЬНІ ЗВАННЯ

Черкунов О. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0007-8880-6955
cherkunov.alex@gmail.com

У статті досліджується правовий статус посадових осіб митних органів України як ключовий елемент державної служби в системі митних органів. Визначено, що їх статус регламентується комплексом нормативно-правових актів, які визначають обсяг прав, обов'язків, повноважень і відповідальності. Проаналізовано особливості характеристики посад у митних органах, їх нормативне закріплення у штатному розписі, а також значення посадової інструкції та профілю посади для правового регулювання функцій посадових осіб.

Окрема увага приділена владним повноваженням посадових осіб митної служби, які безпосередньо впливають із компетенції митних органів. Визначено, що правовий статус посадової особи обумовлює її роль у забезпеченні реалізації митної політики держави, контролі за дотриманням законодавства, боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил. Аргументовано, що, незважаючи на виключно адміністративний статус митних органів, їх діяльність за своєю суттю може мати правоохоронний характер, що вимагає подальшого нормативного уточнення.

Досліджено питання спеціальних звань посадових осіб митних органів як альтернативи рангам державної служби. Встановлено, що спеціальні звання не лише формально визначають посадову ієрархію, але й мають виконувати функцію стимулювання професійного розвитку та кар'єрного зростання службовців. Висвітлено необхідність удосконалення механізмів їх присвоєння, зокрема на підставі кваліфікаційних вимог, стажу служби та рівня компетенції.

У статті також розглянуто проблематику термінологічної уніфікації понять «службова особа митних органів» і «посадова особа митних органів». Обґрунтовано, що їх паралельне використання створює колізії у правозастосуванні, тоді як закріплення єдиного поняття сприятиме правовій визначеності.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що ефективне нормативне закріплення правового статусу посадових осіб митних органів є важливим чинником забезпечення правової визначеності, функціональної спроможності митної служби та її адаптації до сучасних викликів. Обґрунтовано необхідність подальшого удосконалення законодавчого регулювання митної служби, зокрема в аспекті правозастосування та кадрової політики. Розробка чітких правових механізмів регулювання діяльності посадових осіб митних органів сприятиме зміцненню інституційної спроможності митної служби України, що є необхідною умовою для її ефективного функціонування в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: правовий статус, посадові особи митних органів, державна служба, владні повноваження, спеціальні звання, кадрова політика, штатний розпис, посадова інструкція, профіль посади.

Постановка проблеми. Правовий статус посадових осіб митних органів України є визначальним чинником у забезпеченні ефективного функціонування митної служби, оскільки встановлює їхні права, обов'язки, повноваження та гарантії. В умовах реформування державної служби та євроінтеграційних процесів постає необхідність удосконалення правового регулювання цієї категорії державних службовців, що зумовлено їхньою ключовою роллю у здійсненні митної справи, адмініструванні митних платежів та боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил.

На практиці існує низка проблем, пов'язаних із нормативним визначенням статусу посадових осіб митних органів, їх співвідношенням із державними службовцями, правовим регулюванням спеціальних звань та дискусійним питанням щодо правоохоронного характеру митної служби. Вирішення цих питань є важливим як для розвитку правової системи України, так і для ефективного функціонування митної служби в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус посадових осіб митних органів досліджується у працях вітчизняних науковців, зокрема в контексті загальної теорії державної служби, функціонування митних органів, адміністративного права та кадрової політики. Дослідники акцентують увагу на необхідності чіткого законодавчого визначення компетенції посадових осіб митних органів, розмежування їхніх прав і обов'язків, забезпечення соціальних гарантій, а також удосконалення системи спеціальних звань. Значний внесок у цю проблематику зробили такі науковці, як В. С. Венедиктов, І. П. Голосніченко, Д. І. Голосніченко, О. В. Зайчук, М. І. Іншин, Ю. І. Коваленко, Н. М. Неумивайченко, Н. М. Оніщенко, А. А. Пилипенко, І. В. Тулянцева, В. І. Щербина та ін.

Метою цього дослідження є аналіз правового статусу посадових осіб митних органів України, визначення його ключових елементів та особливостей нормативного регулювання, а також розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення правового регулювання діяльності митних органів, розробки науково-методичних рекомендацій щодо кадрової політики та підвищення ефективності митної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий статус посадових осіб митних органів України становить фундаментальний елемент правового регулювання їхньої діяльності, визначаючи їхнє місце в системі державної служби та координатах правової дійсності.

В умовах євроінтеграційних процесів та реформування митної служби проблема правового статусу зазначених посадових осіб набуває особливої значущості, оскільки саме він детермінує обсяг їхніх прав, обов'язків і встановлених законодавством обмежень.

Відповідно до положень статті 569 Митного кодексу України, посадовими особами митних органів є працівники, які виконують визначені у статті 544 цього Кодексу завдання та забезпечують організаційну, правову, кадрову, фінансову й матеріально-технічну діяльність митних органів. Відповідно до чинного законодавства, такі особи мають статус державних службовців. Митні органи, здійснюючи митну справу, виконують низку ключових функцій, що спрямовані на ефективне функціонування митної системи. Зокрема, їхня діяльність охоплює: дотримання митного законодавства та запобігання його порушенням; реалізацію міжнародних зобов'язань України у сфері митної справи; сприяння зовнішній торгівлі, транзиту та оптимізацію митних процедур; здійснення митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів; управління ризиками в контексті митного контролю; забезпечення справляння митних платежів і контролю за їх сплатою; реалізацію митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; контроль за переміщенням валютних цінностей; охорону прав інтелектуальної власності; запобігання контрабанді й порушенням митних правил; регулювання діяльності підприємств, що здійснюють митні операції; ведення митної статистики та Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності; здійснення інформаційного обміну з державними та міжнародними органами; впровадження цифрових технологій і забезпечення кібербезпеки; розвиток міжнародного співробітництва; управління об'єктами митної інфраструктури та забезпечення кінологічної функції (Митний кодекс України, 2012).

Таким чином, ключовою ознакою реалізації функцій митного органу та наділення відповідними повноваженнями посадової особи є зайняття посади в митному органі згідно зі штатним розписом, що визначає правовий статус такої посадової особи, обсяг повноважень і відповідальність у межах системи державної служби.

Науковцями пропонується три ознаки посадових осіб: 1) управлінські функції; 2) обов'язки щодо забезпечення якості праці інших осіб; 3) владні повноваження (Нинюк, 2003).

Як зазначає Н. М. Неумивайченко, державно-службова посада являє собою відокремлену частину організаційної структури державного органу (організації), закріплену в офіційних документах, таких як штатний розпис та схеми посадових окладів, та наділену відповідною частиною компетенції цього органу для її реалізації (Неумивайченко, 2002). Водночас, варто уточнити, що сама посада безпосередньо не є складовою організаційної структури, оскільки остання визначає, передусім, найменування структурних підрозділів організації. Посади ж відображаються у штатному розписі, який, у свою чергу, формується відповідно до організаційної структури, визначаючи кадровий склад, його ієрархію та розподіл функціональних обов'язків.

За допомогою посади забезпечується персоналізація управлінських функцій і правових зобов'язань (Соловійова, 2004).

Посада державної служби – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень (Білинська, 2012).

Враховуючи наведені положення, визначення посади в митних органах слід здійснювати з урахуванням її нормативного закріплення в штатному розписі, який деталізує кадровий склад митного органу, його ієрархію та розподіл функціональних обов'язків. Однак, сам факт закріплення посади у штатному розписі є лише формальним визначенням її наявності в структурі органу, тоді як реальне функціональне наповнення посади визначається через додаткові нормативні документи – посадову інструкцію та профіль посади.

Посадова інструкція є офіційним документом, що визначає конкретні функціональні обов'язки, права, відповідальність та порядок взаємодії особи, яка займає відповідну посаду, з іншими структурними підрозділами та посадовими особами митного органу. Вона деталізує компетенцію посадової особи відповідно до загальної компетенції митного органу та визначених законодавством завдань у сфері митної справи.

Профіль посади, у свою чергу, є додатковим управлінським інструментом, який встановлює кваліфікаційні вимоги до особи, що обіймає відповідну посаду, включаючи рівень освіти, професійний досвід, компетентності, необхідні для ефективного виконання посадових обов'язків. Впровадження профілів посад забезпечує прозорість кадрових рішень у системі державної служби, дозволяючи об'єктивно оцінювати відповідність кандидатів вимогам державної служби та забезпечувати належний рівень професійної підготовки посадових осіб митних органів.

Таким чином, визначення посади у митному органі має базуватися не лише на її закріпленні в штатному розписі, а й на комплексному підході, що включає посадову інструкцію та профіль посади. Це дозволяє не лише формалізувати кадрову структуру митного органу, а й забезпечити чітке функціональне наповнення кожної штатної одиниці відповідно до завдань і компетенції митної служби.

В.С. Венедиктов та М.І. Іншин визначають службовців митних органів як громадян, які обіймають відповідні посади в митних органах, зазвичай призначаються на них і отримують заробітну плату за рахунок коштів Державного бюджету (Венедиктов & Іншин, 2003).

Як стверджує А. А. Пилипенко, службова особа митних органів – це фізична особа, яка займає посаду в митних органах, виконує спеціальні повноваження від імені держави, закріплені у нормативно-правових актах, та має спеціальне звання. Водночас, на його думку, це поняття фактично не відрізняється від терміну посадова особа митного органу, що міститься у чинному Митному кодексі України, а тому його окреме використання є недоцільним, оскільки може ускладнювати коректне застосування основного правового поняття (Пилипенко, 2007).

Підтримуючи цю позицію, слід зазначити, що термінологічна уніфікація є необхідною для забезпечення правової визначеності та уникнення дублювання правових категорій у законодавстві. Оскільки посадові особи митних органів здійснюють визначені законом повноваження, мають спеціальні звання та виконують функції, пов'язані з реалізацією митної політики держави, додаткове введення терміну службова особа митних органів не є обґрунтованим.

Таким чином, коректне використання правових категорій потребує узгодження термінології відповідно до чинного законодавства, що сприятиме ефективному правозастосуванню та усуненню потенційних колізій у нормативно-правових актах.

Слушною є думка В. І. Щербини й І. В. Тулянцевої, що ефективність діяльності посадових осіб митних органів України залежить від теоретично обґрунтованого і практично аргументованого закріплення в законодавстві їх правового статусу (Щербина & Тулянцева, 2008).

Як зазначають О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко, правовий статус, це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин (Зайчук & Оніщенко, 2008).

В. Л. Грищук зазначає, що правовий статус – це самостійна юридична категорія, яка характеризується такими ознаками: правовий статус має універсальний характер; відображає особливості суб'єкта, його місце в системі суспільних відносин; права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків (Грищук, 2015).

Правовий статус особи – це система закріплених в нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, юридичних обов'язків, а також відповідальності, у відповідності з якими індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві (Скакун, 2001).

На думку Ю. І. Коваленка, правовий статус посадової особи є юридичним закріпленням становища певної категорії державного службовця в системі державної служби шляхом встановлення повноважень, посадових обов'язків, прав, відповідальності та різного роду гарантій. При цьому найважливішою ознакою повноважень, що забезпечує їхню реалізацію, є владність (Коваленко, 2005).

Аналізуючи наведені підходи учених щодо визначення правового статусу посадових осіб митних органів, слід дійти висновку, що правовий статус посадової особи митного органу є комплексною юридичною категорією, яка включає систему закріплених у нормативно-правових актах прав, обов'язків, повноважень, обмежень, гарантій та відповідальності, що визначають її місце в структурі державної служби, регламентують діяльність у сфері митної справи та забезпечують реалізацію митної політики України.

Посадовою особою митного органу слід розуміти державного службовця, який обіймає визначену штатним розписом посаду в митному органі, наділений відповідними повноваженнями та компетенцією для виконання завдань і функцій, покладених на митні органи України.

Згідно з позицією І. П. Голосніченка та Д. І. Голосніченка, повноваження є складовим елементом характеристики органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Автори визначають повноваження як загальноправову категорію, яка охоплює систему прав та обов'язків, набутих у законний спосіб державою, органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також іншими суб'єктами правовідносин. Основним призначенням повноважень є забезпечення реалізації прав, інтересів та потреб людини, громадянина, окремих соціальних груп і суспільства в цілому (Голосніченко & Голосніченко, 2011).

Владні повноваження посадових осіб митних органів безпосередньо впливають із компетенції відповідного митного органу, правовий статус якого визначений нормативно-правовими актами. Це зумовлено конституційним принципом, відповідно до якого державні органи та їх посадові особи діють виключно в межах, визначених законодавством, і не мають права виходити за його рамки під час реалізації своїх функцій. Виконання посадовими особами митних органів покладених на них завдань здійснюється як безпосередньо в межах митних органів, так і на об'єктах суб'єктів господарювання, діяльність яких підпадає під юрисдикцію митної служби (Шижка & Сергієнко, 2002).

Дослідники підкреслюють із жалем, що митні органи законодавством не визнаються правоохоронними, хоча правоохоронний характер їх діяльності зумовлений самою структурою митної справи, а також тим, що свої завдання і повноваження митні органи здійснюють із урахуванням інтересів держави, зміцнення і захисту її економічного суверенітету та економічної безпеки (Настюк & Шульга, 2001), (Пилипенко, 2002).

Митні органи виконують комплекс функцій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави, контроль за дотриманням митного законодавства, протидію контрабанді та порушенням митних правил. Враховуючи це, їхня діяльність за своєю суттю має правоохоронний характер, оскільки включає реалізацію заходів примусового характеру, контроль за законністю переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, а також співпрацю з іншими правоохоронними органами.

На нашу думку, така ситуація потребує додаткового наукового аналізу та, можливо, внесення законодавчих змін для уточнення статусу митних органів. Визначення їхньої правоохоронної функції на нормативному рівні сприятиме підвищенню ефективності боротьби з митними правопорушеннями та посиленню захисту економічних інтересів держави.

Повноваження є невід'ємним елементом правового статусу посадової особи митного органу, оскільки саме вони визначають межі реалізації її функцій та компетенцію в межах виконання службових завдань. Вони не можуть існувати автономно, оскільки їх носієм є конкретна посадова особа, яка наділена ними відповідно до займаної посади.

У цьому контексті посада виступає ключовою правовою категорією, що формує інституційну основу державної служби в митних органах, визначаючи правове положення особи, її права, обов'язки, відповідальність та гарантії. Саме через закріплення посад у штатному розписі та визначення їхніх функцій у посадових інструкціях забезпечується персоналізація повноважень, що унеможливорює їх довільне трактування чи вихід за встановлені межі.

Таким чином, повноваження посадової особи митного органу нерозривно пов'язані з посадою, яку вона обіймає, а правовий статус особи визначається не лише законодавчим регулюванням, а й змістом посадових функцій, що впливають із її компетенції. Це підкреслює значення нормативного закріплення як правового статусу митних органів, так і механізмів реалізації повноважень посадовими особами у межах державної служби.

Посадові особи митних органів не мають рангів державного службовця за посадами в митних органах, натомість здійснюється присвоєння спеціальних звань посадовим особам відповідно до займаної посади та в межах установленого переліку посад у митних органах, визначеного нормативно-правовими актами. Окремі спеціальні звання, передбачені законодавством, присвоює виключно Президент України.

У багатьох системах державної служби використовується формула, згідно з якою держаний службовець є власником свого звання і лише тимчасово обіймає посаду на розсуд адміністрації, яка його, так би мовити, «використовує» (Калетнік, 2004).

Система спеціальних звань посадових осіб митних органів повинна відігравати не лише формальну, а й функціональну роль у забезпеченні ефективності кадрової політики, професійного росту та відповідальності посадових осіб. Спеціальні звання мають стати реальним інструментом для оцінки професійної компетентності, рівня кваліфікації, досвіду та внеску кожного працівника у виконання завдань митної служби.

На нашу думку, спеціальні звання посадових осіб митних органів – це встановлені законодавством кваліфікаційні ранги, що присвоюються відповідно до займаної посади, рівня професійної підготовки та стажу служби в митних органах. Вони є правовим інструментом, що визначає посадову ієрархію, статус, рівень відповідальності та кар'єрні перспективи посадових осіб митної служби.

Висновки. Дослідження правового статусу посадових осіб митних органів України дозволяє стверджувати, що ця категорія державних службовців виконує ключові функції в системі митної справи, а їх правовий статус регламентується комплексом нормативно-правових актів. Посадові особи митних органів мають чітко визначену компетенцію, що обумовлює їхні повноваження, обов'язки, відповідальність та гарантії правового захисту.

Зайняття посади в митному органі є визначальною ознакою правового статусу посадової особи, оскільки саме через штатний розпис, посадову інструкцію та профіль посади закріплюється її функціональне навантаження та рівень відповідальності. При цьому слід підкреслити, що посада не є складовою організаційної структури митного органу, а лише закріплюється в штатному розписі.

Повноваження посадових осіб митних органів мають комплексний характер і впливають із компетенції митної служби загалом. Вони є невід'ємною складовою правового статусу посадової особи, визначаючи її роль у забезпеченні законності, реалізацію функцій митних органів та виконанні міжнародних зобов'язань України у сфері митної справи. Враховуючи це, необхідне подальше законодавче уточнення правоохоронного статусу митних органів, адже їх діяльність фактично має правоохоронний характер, що підтверджується завданнями, пов'язаними із запобіганням порушенням митних правил, боротьби з контрабандою та захистом економічних інтересів держави.

Особливістю правового статусу посадових осіб митних органів є відсутність рангів державних службовців, що компенсується системою спеціальних звань. Спеціальні звання відіграють важливу роль не лише як формальне позначення ієрархії, а й як механізм стимулювання професійного росту, оцінки рівня компетентності та підвищення відповідальності посадових осіб. Тому система спеціальних звань повинна функціонувати не як формальний інструмент, а як реальний засіб регулювання, що сприятиме підвищенню професіоналізму та ефективності митної служби.

Таким чином, правовий статус посадових осіб митних органів є складною юридичною категорією, що визначає їхні права, обов'язки, компетенцію та гарантії державного захисту. Його ефективна нормативна регламентація сприятиме підвищенню рівня управління митною справою, адаптації системи митної служби до сучасних викликів та інтеграції України до європейського правового простору.

Cherkunov O. Legal status of officials of the customs authorities of Ukraine: definition, characteristics, types, and special ranks

The article explores the legal status of customs authorities' officials in Ukraine as a key element of civil service within the customs system. It is determined that their status is regulated by a set of legal and regulatory acts that establish the scope of rights, duties, powers, and responsibilities. The peculiarities of defining positions within customs authorities, their regulatory consolidation in the staffing schedule, as well as the significance of job descriptions and job profiles for the regulation of officials' functions, are analyzed.

Particular attention is paid to the authoritative powers of customs officials, which directly stem from the competence of customs authorities. It is established that the legal status of an official determines their role in ensuring the implementation of state customs policy, monitoring compliance with legislation, combating smuggling, and other customs offenses. It is argued that, despite the exclusively administrative status of customs authorities, their activities may inherently have a law enforcement nature, which requires further regulatory clarification.

The issue of special ranks assigned to customs authorities' officials as an alternative to civil service ranks is examined. It is established that special ranks not only formally define the hierarchical structure of positions but also serve as a mechanism for stimulating professional development and career growth among employees. The necessity of improving the procedures for assigning these ranks, particularly based on qualification requirements, service tenure, and competence levels, is highlighted.

The article also examines the issue of terminological unification of the concepts of "service official of customs authorities" and "official of the customs service." It is substantiated that their parallel usage creates legal inconsistencies, whereas establishing a single term would contribute to legal certainty.

Based on the conducted analysis, it is concluded that effective legal regulation of the status of customs authorities' officials is a crucial factor in ensuring legal certainty, the functional capability of the customs service, and its adaptation to contemporary challenges. The need for further legislative improvements in the customs service, particularly in terms of law enforcement and personnel policy, is substantiated. Developing clear legal mechanisms for regulating the activities of customs authorities' officials will strengthen the institutional capacity of Ukraine's customs service, which is essential for its effective functioning in the context of European integration processes.

Key words: legal status, customs authorities' officials, civil service, authoritative powers, special ranks, personnel policy, staffing schedule, job description, job profile.

Література:

1. Білинська, М. М., Євмешкіна, О. Л., & Сурай, І. Г. (2012). Кадрова політика і державна служба: Конспект лекцій. Київ.
2. Венедиктов, В. С., & Іншин, М. І. (2003). Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців: Науково-практичний посібник. Харків.
3. Голосніченко, І. П., & Голосніченко, Д. І. (2011). Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (1) 9, 147–155.
4. Гришук, В. Л. (2015). Правовий статус органів, що контролюють сплату податків та зборів в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь.
5. Зайчук, О. В., & Оніщенко, Н. М. (2008). Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. Київ.
6. Коваленко, Ю. І. (2005). Правовий статус працівника органів внутрішніх справ у перехідному суспільстві (порівняльно-правовий аналіз на матеріалах країн СНД): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків.
7. Митне право України: Навч. посібник. (2001). В. Я. Настюк, & М. Г. Шульга (Ред.). Харків.
8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *БД «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128>.
9. Неумивайченко, Н. М. (2002). Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків.
10. Нинюк, М. (2003). Формування етичної культури як різновиду професійної етики в процесі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. *Вісник Української академії державного управління при Президенті України*, (3), 307–316.
11. Пилипенко, А. А. (2002). Правовий захист працівників митних органів України. *Митна справа*, (5), 27–31.
12. Пилипенко, А. А. (2007). Правові та організаційні засади формування і функціонування персоналу митних органів України: Дисертація. Дніпропетровськ.
13. Скакун, О. Ф. (2001). *Теорія держави і права: Підручник*. Харків.
14. Соловійова, О. М. (2004). Організаційно-правові засади формування та діяльності відділів та управлінь місцевої державної адміністрації: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків.
15. Шишка, Р. Б., & Сергієнко, В. В. (2002). Митне право України: Навчальний посібник. Харків.
16. Щербина, В. І., & Тулянцева, І. В. (2008). Правовий і соціальний захист працівників митних органів: Конспект лекцій. Дніпропетровськ.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025

Стаття рекомендована до друку 15.04.2025